

РЕЦЕНЗИЯ

От доц. д-р Тания Панайотова Градинарова, доцент по граждански процес в Юридически факултет на УНСС, член на научното жури за защита на дисертационния труд на Димо Григориев Господинов, редовен докторант към катедра „Международно право и международни отношения“ на Юридическия факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ на тема „**Тежест и стандарт на доказване при осъществяване на гражданската отговорност в рамките на Цифровия единен пазар на Европейския съюз**“

за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.6. Право, научна специалност Право на Европейския съюз, научна област 3. Социални, стопански и правни науки

УВАЖАЕМИ ЧЛЕНОВЕ НА НАУЧНОТО ЖУРИ,

Със заповед № РД-38-98/21.02.2025 г., видоизменена със заповед № РД-38-162/17.03.2025 г. на Ректора на „Св. Климент Охридски“ съм определена за член на научното жури за защита на дисертационния труд на Димо Григориев Господинов на тема „**Тежест и стандарт на доказване при осъществяване на гражданската отговорност в рамките на Цифровия единен пазар на Европейския съюз**“ за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.6. **Право**, научна специалност **Право на Европейския съюз**, научна област 3. **Социални, стопански и правни науки**.

1. Данни за дисертанта.

Професионалната биография на Димо Григориев Господинов показва траен интерес към научните изследвания в областта на информационните технологии, цифровото право, електронните доказателствени средства и защита на данните. Докторантът е магистър по право на Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ от 2012 г. От 2014 г. до момента е вписан като адвокат, член на Софийска адвокатска колегия, от 2017 г. е управляващ съдружник в адвокатско дружество със специализация в областта на правото на информационни технологии, интелектуална собственост и защита на данните. От 2018 г. е длъжностно лице по защита на данните, като притежава редица международни сертификации в тази област. През 2022 г. е консултант на Световната банка по въпроси, свързани с глобалното регулиране на данните.

2. Данни за докторантурата.

Представеният дисертационен труд е резултат от работата на Димо Григориев Господинов като редовен докторант по докторска програма „Право на Европейския съюз“ в катедра „Международно право и международни отношения“ на Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ с научен ръководител доц. д-р Христо Христов, **зачислен през 2021 г.** Въз основа на решение на Факултетния съвет на Юридическия факултет от **18.02.2025 г.** докторантът е отчислен с право на защита, с представен дисертационен труд, отговарящ на изискванията на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на научни длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“. По време на докторантурата Димо Господинов изпълнява добросъвестно възложените му задължения с необходимото високо качество, както и индивидуалния си учебен план. При реализирането на дисертационната процедура са спазени изискванията на Закона за развитие на академичния състав на Република България, Правилника за прилагането му и чл. 38 – 42 от Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на научни длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“.

3. Данни за дисертацията и автореферата.

Представеният за защита дисертационен труд **„Тежест и стандарт на доказване при осъществяване на гражданската отговорност в рамките на Цифровия единен пазар на Европейския съюз“** от Димо Григориев Господинов представлява цялостно научно изследване в правната литература, посветено на самостоятелните и комплексни проблеми при прилагане на двата важни института през призмата на гражданската отговорност в рамките на ЦЕП на Европейския съюз. Избраната тема има актуален характер поради нарастващата значимост на изследваните институти в съвременността и допринася за тяхното осветляване. Съчинението представлява интерес не само от теоретично гледище, но има практическо значение с оглед богатата изследвана от дисертанта практика на Съда на ЕС.

Дисертационният труд е в обем от **331 страници**, включително съдържание, списък на съкращения, списъци на библиография, съдебни актове и източници от интернет, като обхваща цитирана литература от общо 184 заглавия, от които 18 български (включително две самоцитирания) и 166 чуждестранни. В структурно отношение съдържа въведение, три глави и заключение, в което авторът е предложил своето виждане за приносни моменти на изследването. Във въведението дисертантът е очертал основната научна тематика на разработката, като я е определил като поставяне на *„темата за целенасочената политика на ЕС, която се стреми с такива интервенции да осигури функционална еквивалентност и ефективност на гражданската отговорност в новата реалия на цифровото пространство“* (с. 10), подчертал е актуалността на

проблематиката и е посочил използваните научни методи на изследване (с. 10-11). Постигнато е основното предназначение на този раздел от работата.

Изложението до известна степен следва класическия модел на дисертационен труд при научно изследване на обособени институти (тежест и стандарт на доказване), приложени в контекста на политиката на ЕС в Цифровия единен пазар. Първата глава, озаглавена „*Тежест и стандарт на доказване при гражданската отговорност в правото на ЕС*“ е с общ обем от **77 страници**, като уводната ѝ част съдържа преглед на уредбата гражданската отговорност в правото на ЕС (с. 12-15). Основните за изследването понятия тежест (с. 16-46) и стандарт на доказване (с. 46-82) се изясняват от автора през застъпваните за тях разбирания в правото на ЕС. Поддържаните в съчинението тези за тяхното съдържание до голяма степен са повлияни от немската процесуална доктрина (напр. за обективната тежест на доказване (с. 17), разсъжденията относно „обръщане“ на тежестта на доказване (с.32-39), понятието за стандарт на доказване и неговите елементи (с. 46-51). Заключителната част на глава първа е посветена на взаимодействието между тях (с. 82-89), като се твърди, че връзката, макар и функционална, е едностранна, „защото правилата, свързани със стандарта на доказване, влияят по различни начини върху прилагането на тежестта на доказване, докато обратното по-скоро не се наблюдава“ (с. 83). Като положително следва да бъде подчертано прегледното изложение на застъпваните в европейската доктрина схващания за понятието тежест на доказване и включените в него елементи (с. 17-20), опитът да се определи неговото естество (с.19-20), подчертаването на приетото европейско разбиране като общо правило, изразено от проф. Иво Гийсен (с. 24), което обаче не определя тежестта на доказване като общо понятие, а нейното разпределение. В тази част на разработката авторът предлага интересни разсъждения относно характеризиранияте от него като „отклонения от правилото за тежестта на доказване“ три форми: обръщане, разместване и облекчаване (с. 29-46), които предвид на това, че общото правило се отнася не до понятието за тежестта на доказване, а за нейното разпределение, всъщност би следвало да бъдат отнесени към последното. Изложението, посветено на втория изследван институт – стандарта на доказване, започва с кратък исторически преглед, в който с основание е изтъкнато, че това е понятие на правните системи на common law (с. 47, с. 65-66), като авторът извлича „автономно разбиране в правото на ЕС“ на стандарта на доказване въз основа на заключения на генерални адвокати при анализ на практиката на Съда на ЕС в областта на конкурентното право (с. 47-48), както и определението на проф. Иво Гийсен (с. 48). Подобно на разработката, посветена на тежестта на доказване, дисертантът е направил опит да достигне до и анализира общо правило, общи положения и елементи на разглежданото понятие (с. 65-71), както и отклонения от тях (с. 71-82). В изследването на двете

основни за труда понятия се съдържа стройно изложение, обогатено със систематично поднасяне на практика на Съда на ЕС, но недостатъчно развито откъм самостоятелни научни аргументи в подкрепа на застъпваните и вече изразени от други автори теоретични виждания. Допуснато е и смесване между същностно различните понятия „доказателствена стойност“ и „законна доказателствена сила“, като второто е включено в първото, което е погрешно, а и позоваването, че това разбиране било изразено в научни източници в тази част е некоректно (с. 72). Втората глава със заглавие „Тежест и стандарт на доказване в Цифровия единен пазар“ е с обем от **177 страници** и представлява същностната част на разработката. Поставената от самия автор в нея научна задача е определена като изследване на „правилата, чрез които европейският законодател предвижда отклонения от тежестта и стандарта на доказване и така модифицира гражданската отговорност в посока по-висока ефективност“ (с. 90), като в заключителната ѝ част докторантът признава, че изследването не е изчерпателно, а целта му е била „да демонстрира наличието на политика на ЕС в цифровото пространство, насочена към реформиране на рамката на гражданската отговорност чрез правила за отклонение от тежестта и стандарта на доказване“ (с.266). В нея се съдържа въведение в Цифровия единен пазар и неговото регулиране, проследяване развитието на дигиталната политика на ЕС и политиките в областта на Цифровия единен пазар (с. 90-104), систематизация на общностните актове (с. 104-107), както и връзката с двата изследвани в труда института (с.112-114). Положителен е подходът на автора да завърши уводния параграф на същностната за труда глава с обобщение, в което да направи мост към следващите ѝ структурни части, като представи тезата си, според която във всяка от избраните от него за изследване подобласти в Цифровия единен пазар „отклоненията от тежестта и стандарта на доказване заемат централно място при регулиране на гражданската отговорност“, в което според авторското виждане се изразява целенасочената политика на ЕС за подобряване на нейната ефективност и повишаване на доверието в новите технологии (с. 115) Всяка систематична част от следващите три параграфа с избраните от дисертанта три обособени области на Цифровия единен пазар – защита на данните, защита на потребителите и регулиране на изкуствен интелект и други възникващи технологии, съдържа уводна част, както и изследване на проявленията на тежестта и стандарта на доказване. Параграф втори, посветен на политиката на ЕС в областта на защита на данните, както и глава втора, завършват с обобщение, които показват способността на дисертанта да извежда самостоятелни научни изводи (с.145-146, с. 266-267). Заключителната глава трета на труда, несполучливо озаглавена „Общи проблеми на електронното доказване“, е с обем само от **45 страници**, като по виждането на дисертанта, изразено в нейното начало, следва да е посветена на спецификите при

доказването в Цифровия единен пазар, т.е. на електронните доказателствени средства (с. 268). Уводният ѝ параграф, след изложение на правната рамка, съдържа възпроизвеждане на понятието за електронно доказателствено средство според Насоките на Съвета на Европа и кратки разсъждения по всяка от неговите три характеристики (с. 276-279), опит за разграничение с понятието електронен документ (с. 279-282), изброяване на цифрови инструменти, които могат да бъдат използвани като електронни доказателствени средства и като обект на удостоверителни услуги (с. 282-285), маркиране на понятието „*удостоверяване на автентичност*“ според Регламент (ЕС) № 910/2014 (с. 285-287), както и други предложени от автора класификации на електронните доказателствени средства (с. 287-293). Втората структурна част на главата, озаглавена „*Доказателствена стойност на електронните доказателствени средства*“, съдържа опознавателно изложение относно понятието „достоверност“ на електронно доказателствено средство и неговата оценка (с. 294 – 299), споменаване на понятието „автентичност“ (с. 299), както и разсъждения относно законната доказателствена сила, които завършват с неправилния извод, че всички официални документи навсякъде в Европа се ползват с формална и материална доказателствена сила без оглед на техния вид (с. 301). Предмет на изложението са и удостоверителните услуги и тяхната доказателствена сила (с. 301-304), както и различни средства за доказване на достоверност на електронните доказателствени средства (с. 305-313). Заключение съдържа отново представяне на структурата на труда, както и виждането на дисертанта за приноси моменти на изследването по всяка от неговите три глави (с.314-315). Предвид обема на отделните глави, между тях до известна степен липсва баланс.

Дисертационният труд е представен във вид и притежава обем на изложение в съответствие с изискванията на катедра „Международно право и международни отношения“ на Юридически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, а съдържанието му съответства на условията на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на научни длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“.

Авторефератът на дисертацията е в обем от **32 страници** и отговаря на научните изисквания, като отразява съдържанието на разработката. В началото на автореферата коректно са очертани обекта и предмета на изследване, както и актуалността на темата (с. 1-4), научната задача и целта на изследването (с.5-6), като е посочена методологическата му основа (с. 6). Дисертантът е представил прецизна справка за индивидуални наукометрични показатели, които надвишават минималните изисквания.

Представеният дисертационен труд съдържа редица общи достойнства и научно-приложни резултати с приноси моменти.

3.1. Темата е сполучлив избор и предоставя възможност на нейния автор за задълбочен анализ и осветляване на теоретичните и практически проблеми, които се пораждат при прилагане на институтите на тежестта и стандарта на доказване спрямо гражданската отговорност в рамките на Цифровия единен пазар на ЕС. Проблематиката, предмет на изследване, се отличава с несъмнена актуалност, теоретична и практическа значимост, както и с перспектива за бъдещо развитие.

3.2. Дисертационният труд разкрива достатъчни теоретични познания по темата, познаване и анализ на общностната правна рамка, както и актовете на Съда на ЕС по поставената проблематика.

3.3. Изложението представя в логическа последователност цялостно изследване на поставената тема, но не е постигнат добър баланс в акцентите на разглежданата проблематика. Стилът на автора е ясен, добър и коректен. В части от труда докторантът показва възможност за самостоятелно мислене при извеждане и защитаване на поддържаните приложни тези, за разбираемост и последователност на разработката.

3.4. Дисертационният труд показва характеристиките на практико-приложен продукт с добри качества. Поставените на обсъждане отделни проблеми в някои части от дисертацията са систематично поднесени.

4. Научни приноси. Дисертационният труд съдържа конкретни приносни моменти с научно-приложен характер:

4.1. Дисертацията е първи опит в българската правна литература за научно изследване, посветено на комплексните и трудни проблеми за проявленията на тежестта и стандарта на доказване при осъществяване на гражданската отговорност в дигиталната политика на ЕС. Осветляването им след прегледно изложение на застъпването в европейската доктрина схващания и анализ на практиката на Съда на ЕС е предизвикателство, с което авторът добре се е справил. Проблематиката в съчинението представлява интерес от теоретично гледище, но е полезна и за правоприлагането.

4.2. Интересно и последователно е изследването, посветено на Цифровия единен пазар като част от вътрешния пазар на ЕС, неговото развитие (с. 91-96), очертаване на спецификите на политиките на ЕС в неговите рамки (с. гражданската отговорност в него, както и предизвикателствата пред неговото бъдеще (с. 97-104), систематизацията на актовете в изпълнение на стратегическите документи и програми на ЕС (с. 104-107), както и подчертаването на предизвикателствата пред политиката на Съюза в областта на гражданската отговорност в Цифровия единен пазар (с. 108-112).

4.3. Сполучливо и с научно-приложни резултати е изложението в частта относно политиката на ЕС в областта на защита на данните (с. 115-146). Полезни са разсъжденията на автора при осветляване на проблематиката относно

принципа на отчетност, неговата същност, дължимата грижа, нейния обхват и прилагане, както и анализът на спецификите в проявленията на тежестта на доказване при гражданската отговорност по Регламент (ЕС) 2016/679 (с. 122-134). Добре обоснован е анализът при разпределение на доказателствената тежест относно нарушението като елемент на фактическия състав на отговорността, както и изводът за несъответствие с общностния акт и принципа на отчетност на виждането в част от националната съдебна практика, според която тежестта на доказване на дължимите, но неизвършени от администратора действия, следва да се носи от ищеца (с. 131). Интересно и сполучливо е и изследването, посветено на открояване на спецификите при освобождаването на отговорност (с. 133-134), както и в частта на самостоятелно доразвиване на аргументите в подкрепа на тезата за характеристиката на гражданската отговорност по чл. 82 от Регламент (ЕС) 2016/679 като виновна такава (с.134-136).

4.4. Положителни черти на труда са обстойното проучване и позоваване на практика на Съда на ЕС, заключенията на генералните адвокати и представеният от дисертанта последователен анализ на изразените от други автори разбирания в правото на ЕС по изследваните институти и специфичните им проявления при гражданската отговорност по поставената проблематика.

5. Критични бележки и препоръки. По представения дисертационен труд могат да бъдат отправени препоръки, които да послужат на докторанта при бъдещата ѝ дейност. Извън отбелязаните по-горе, те включват:

5.1. В доста части изложението в труда има опознавателен, информативен, а не научен характер (с. 17-18, с. 27-29, с. 287-293, с. 308-311 и др.). Други части съдържат възпроизвеждане на възприети от други автори тези, към които дисертантът се присъединява, без теоретична дискусия или доразвитие със самостоятелни аргументи (с. 48, с. 64, с. 69-71). Недоразвито откъм авторски теоретични доводи остава и изложението, посветено на връзката и взаимодействието между двата основни изследвани института – тежестта и стандарта на доказване (с. 82-89). Няма и ясно изведено от автора самостоятелно понятие за стандарт на доказване, а само разсъждения върху приетото (с. 69-71). Разработката би спечелила, ако научният анализ и извеждането на общи теоретични тези се обогати със самостоятелни авторски виждания, за обосноваването на които дисертантът показва, че има достатъчно знания.

5.2. Препоръчително е да бъдат преосмислени и прецизирани някои от изразените от автора виждания, за да се избегнат констатирани противоречия и неясноти. Например в определянето на тежестта на доказване като „правило със специфично съдържание и значение“, от една страна, и на същата страница по-долу – като „правило за разпределение на отговорността за последиците от съдебно дело, при което твърденията на страните остават недоказани“ (с. 16).

Така е допуснато смесване между тежестта на доказване, от една страна, и нейното разпределение, от друга, което проличава и в следващото изложение (с. 19-20). По същия начин при разсъжденията относно субективната тежест на доказване тя, от една страна, се определя като „*задължението за представяне на доказателства по делото, което обикновено възниква в тежест на страната, носеща ОТД за съответния факт*“, а от друга на същата страница – като „*гаранция за състезателното начало в процеса, което включва **правото** на всяка страна да представя доказателства*“ (с. 18), като реферирането в бел. 40 на тази страница към съчинението на проф. Стамболиев не е коректно, още повече, че в последното не се използва и разисква въобще понятието субективна тежест на доказване. Третият елемент от поддържаното от автора понятие за стандарт на доказване също се смесва с различен институт – задължението на съда да мотивира и обосновава своите решения и актове, които постановява (с. 49-50; с. 67-68).

5.3. Недостатъчно подкрепено с теоретични аргументи е изясняването на поддържаните от автора като отклонения от правилото за тежестта на доказване три понятия: обръщане, разместване и облекчаване, особено разграничението между тях (с. 31-46).

5.4. Не би могла да се подкрепи тезата (а и тя е опасна за правото на защита на страните), изразена на някои места в разработката, че „*в хода на тази дейност по търсене на истината, решаващият орган прави по необходимост **предположение** за действителното случване на един факт*“ (с. 50, с. 52). Намирам за невярно и виждането, че определянето на размера на вредите по преценка на съда, както и въобще понятието „*Определяне по своя преценка*“ на практика означава известна произволност, освобождаване от необходимостта изводът да се обоснове напълно“ (с. 79). Препоръчително е да бъде преосмислено и мнението, според което приравняването на квалифицирания електронен подпис на саморъчния представлявало „*необорима презумпция (или фикция)*“ (с. 304).

6. Публикации.

Дисертантът е представил четири публикации, свързани с темата на труда – една студия и три статии, от които една непубликувана, като до датата на предаване на тази рецензия не са представени доказателства за публикуването ѝ. Съчиненията са с научно-приложна стойност. Изразените в тях виждания на автора са възпроизведени в завършения текст на разработката. Броят на публикуваните съчинения по темата на дисертационния труд в нереферирани списания с научно рецензиране, включени в Националния референтен списък, надхвърля минималните национални изисквания за наукометрични показатели.

7. Заключение.

За защита е представено комплексно практико-приложно изследване, посветено на актуалните проблеми на тежестта и стандарта на доказване при осъществяване на гражданската отговорност в рамките на Цифровия единен пазар на Европейския съюз. Дисертационният труд отговаря на изискванията, предвидени в чл. 6 от Закона за развитието на академичния състав в Република България, на Правилника за прилагането му и на чл. 64 от Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на научни длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“, тъй като отразява достатъчни теоретични познания на докторанта по специалността, разкрива способностите му за самостоятелно мислене и творчески подход към проблематиката, включена в предмета на изследване.

По тези съображения давам своята **положителна оценка** и предлагам на членовете на научното жури да гласуват положително, за да придобие дисертантът **Димо Григориев Господинов образователната и научна степен “доктор“ по професионално направление 3.6. Право, научна специалност Право на Европейския съюз, научна област 3. Социални, стопански и правни науки.**

гр. София, 24.04.2025 г. **Рецензент:**

доц. д-р Таня Градинарова